

UDK: 323.285(497.5 Pula)"1947"
929 de Winton, Robert
94(497.5 Pula)"1945/1947"
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 20. 10. 2010.
Prihvaćeno: 9. 11. 2010.

Atentat na britanskoga brigadira Roberta de Wintona u Puli 10. veljače 1947.

DARKO DUKOVSKI

Filozofski fakultet u Rijeci, Rijeka, Republika Hrvatska

Kraj Drugoga svjetskog rata nije označio i kraj rata u Istri i Hrvatskoj. Tijekom dvije poratne godine vodila se žestoka borba za Istru u samoj Istri. Podijeljena na Zone A i B, Istra je tek trebala, na Mirovnoj konferenciji, steći svoj državno-pravni status. Većina talijanskog življa bila je za ostanak u Italiji, dok je cjelokupno hrvatsko i slovensko stanovništvo zagovaralo pripajanje etničkih teritorija Sloveniji odnosno Hrvatskoj u okvirima Jugoslavije. Sukob talijanske i jugoslavenske opcije nije se zaustavio na razini verbalnoga, transparentnoga ili masovnim manifestacijama, nego se proširio i na fizičke i oružane napade. Atentat na zapovjednika pulskoga garnizona simbolični je čin neslaganja poraženih snaga s odlukom Saveznika da Istra i Pula pripadnu Jugoslaviji u novom poratnom svjetskom poretku u kojemu za te snage neće biti mjesta. Maria Pasquinelli, fanatična pristaša i obožavateljica Benita Mussolinija i njegova djela, bila je idealni predstavnik tih snaga. Njezina priča (ispričana kroz knjigu Rosanne Turcinovich Giuricin *La giustizia secondo Maria: Pola 1947: la donna che sparò al generale brigadiere Robert W. De Winton*) kako je atentat proizvod samo njezine odluke, volje i djelovanja te da je nitko nije ni na što nagovarao niti joj u čemu pomogao, kroz analizu britanskih dokumenata postaje neuvjerljiva. Dokumenti daju naslutiti organizacijsku strukturu i pozadinu atentata.

Ključne riječi: Pula, Istra, brigadir Robert de Winton, Maria Pasquinelli.

1. Oslobođenje Pule i mjesec dana "partizanske vlasti", svibanj–lipanj 1945.

Pula je posljednji oslobođeni grad u Istri. Nakon prethodnih borbi oko Labina i Pazina, 2. svibnja 1945. godine Pula je opkoljena postrojbama Jugoslavenske armije.¹ Nakon uličnih borbi sam je grad oslobođen 5. svibnja, ali su se borbe na poluotoku Muzilu odužile sve do kapitulacije Njemačke 8. svibnja 1945.

¹ The National Archives Kew Gardens London (dalje: NA), War Office (dalje: WO), 202/281, Intelligence report, Eastern Istria od 5. do 25. travnja 1945. Stožeru 37. vojne misije od 27. 4. 1945. S(9) Top Secret.

Treći (talijanski) bataljun "Pino Budicin" 1. brigade "Vladimir Gortan", 43. divizije (istarske), u kojemu su se nalazili i brojni Puljani, svečano je umarširao u Pulu 9. svibnja 1945. godine. Civilnu vlast u gradu preuzeo je Gradski NOO, koji se do tada nalazio u ilegali. Drugoga svibnja 1945., u Osnovnoj školi "Giuseppe Giusti" u ulici Campo di San Martino (danas OŠ "Tone Peruško" u ulici Poljana Sv. Martina), službeno je osnovan Gradski NOO za Pulu. U Odbor su ušli radnik Franjo Nefat (Francesco Neffat) kao predsjednik, učitelj Giovanni Velich (Ivko Velić) kao tajnik te članovi zaduženi za pojedine odjele – Josip Matas-Andrić, Umberto Camicioli, Steno Califfi, Giovanni Fiorentin, profesor Carlo Gonan, dr. Stanislao (Stanislav) Batteli, dr. Egon Maroević, Bruno Brenco, Stefano Stell i dva člana KPH.

Sjećanje Ferruccia Nefata (Neffat), jednoga od vodećih ljudi antifašističkoga pokreta grada Pule, značajno je za analizu općega stanja antifašističkih snaga u gradu. On tvrdi: "(...) od kapitulacije Italije do oslobođenja, u Puli nisu djelovali ni CLN, KPI, PSI, Partito socialdemocratico, Partito d'Azione itd. Antifašistički pokret u Puli bio je jedinstven, dobro organiziran (...), a tek nakon oslobođenja i dolaska angloameričkih jedinica u Pulu, došlo je do razbijanja radničkog i demokratskog pokreta i stvaranja dva fronta: jednog za priključenje Jugoslaviji i drugog za priključenje Italiji. S jedne strane bili su: KPJ, Jedinstveni sindikati, SKOJ, USAOH, Narodna Fronta, APJG, a s druge strane KPI, PSI, PSD, DC, Sindacati Giuliani, Partigiani Italiani. (...)"²

Po mišljenju Stena Califfija, jednoga od najvažnijih eksponenata talijanskoga nacionalnog pokreta, trojica članova Odbora bili su uvjereni "jugoslavenski nacionalisti". Kao "ekspONENT nacionalističkoga hrvatskog građanstva" označen je dr. Maroević.³

U širem kontekstu Pula je prolazila kroz političku i društvenu tranziciju kakvu su prolazili svi gradovi Istre, Slovenskoga primorja i dijela Julijske Venecije koje je zauzela 4. jugoslavenska armija.⁴

U kratkome, ali najosjetljivijem razdoblju, od 4. svibnja do 12. lipnja 1945., koliko je gradom upravljao Gradski NOO i vojno zapovjedništvo grada, osjećala se stalna napetost i strah od odmazde ili nasilja vezano uz brojne deportacije, zatvaranja ili likvidacije "narodnih neprijatelja", "fašista", "zločinaca" i drugih politički nepodobnih osoba, posebice onih koji su bili za ostanak Istre u Italiji.⁵ Zbog toga je dio talijanskoga stanovništva Pule postrojbe 4. jugoslavenske armije shvaćao kao "okupatorsku", a ne "oslobodilačku" vojsku.⁶

² Ferruccio NEFAT, "Moj rad u omladinskoj organizaciji Pule i u partizanskim jedinicama", *Revolucionarni omladinski pokret u južnoj Istri 1918 – 1945*, (gl. ur. Davor Mandić), Pula 1988., 90.

³ Cristiana COLUMMI, Liliana FERRARI et al., *Storia di un esodo: Istria 1945 – 1956*, Trieste 1980., 145.

⁴ Rosario ROMEO, *Scritti politici, 1953 – 1987*, Milano 1990., 40.

⁵ Državni arhiv u Pazinu (dalje: HR-DAPA), Oblasni narodni odbor za Istru (dalje: ONOI), (1945.), kut. 9.

⁶ Raoul PUPO, *Il Lungo esodo: Istria: le persecuzioni, le foibe, l'esilio*, Milano 2005.

2. Saveznička vojna uprava 1945.–1947.

Izgubivši utрку za Trst i Istru, Britanci su bili primorani diplomacijom spašavati što se spasiti dalo prihvativši činjenicu svršena čina koji je nametnuo Josip Broz Tito. Tako je Josip Broz legalno mogao braniti interese većine hrvatskoga i slovenskoga stanovništva ovih krajeva.

Javnim izjašnjavanjem i peticijama upućenima Međusavezničkoj komisiji za razgraničenje te Mirovnoj konferenciji u Parizu, Hrvati i Slovenci Istre “predali” su vodstvu Narodnooslobodilačkog pokreta (NOP) Jugoslavije “vjerodajnicu” zastupanja pred saveznicima. Velika Britanija pravilno je ocijenila kako su jugoslavenske pozicije prejake te da neće moći ostvariti ni minimalna talijanska očekivanja i interese.⁷

Saveznički je stožer odustao od namjere iskrcavanja u Istri tek početkom 1945., a feldmaršal Harold Rupert Leofric George Alexander u veljači 1945. u Beogradu je vodio razgovor s maršalom Josipom Brozom Titom glede utvrđivanja koordinacije djelovanja i nastupanja savezničkih snaga u Italiji te 4. jugoslavenske armije. Petoga svibnja 1945. proglašeno je jednostrano priključenje Trsta Jugoslaviji sa statusom “sedme republike”, što je oglašeno svim sredstvima i poduprto stavom STAU-UAIS-a (Slavensko-talijanska antifašistička unija - Unione antifascista italo-slava) Trsta. To je još više zaoštrilo ionako napete odnose.

Harry Truman u to vrijeme Churchill u upućuje poruku u kojoj zaključuje da bi jugoslavenska okupacija Trsta imala dalekosežne posljedice u budućnosti te kako bi trebalo inzistirati na tome da britanski feldmaršal Alexander, zapovjednik savezničkih snaga na Sredozemlju, stekne potpuni nadzor nad Trstom i Pulom i nađe načina kako bi se “... Tito povukao iz tih krajeva”⁸

Prvi razgovori general-pukovnika Williama D. Morgana, načelnika Stožera zapovjednikâ savezničkih snaga na Sredozemlju, i maršala Tita u svibnju 1945. nisu donijeli rješenje u smislu crte razgraničenja, ali je nakon diplomatsko-vojnog pritiska angloameričke diplomacije i vojnih snaga 21. svibnja prijedlog razgraničenja ipak prihvaćen. Tzv. Morganova crta dijelila je Istru na dva dijela. Idući korak u sređivanju mnogih pitanja vezanih uz demarkacijsku zonu bili su razgovori u Beogradu 9. lipnja 1945., kada je potpisan sporazum između vlada SAD-a, Velike Britanije i Jugoslavije o uspostavljanju *privremene vojne uprave* u Julijskoj Veneciji, prema kojemu pitanje pripadnosti teritorija Julijske Venecije ostaje otvoreno sve do njegova konačnog rješenja. Tako se

⁷ NA, Government's War Cabinet (dalje: CAB), 66/65/49, brzojav američkoga predsjednika Harryja Trumana upućen britanskom premijeru Winstonu Churchill u od 12. svibnja 1945., br. 34; brzojav britanskoga premijera W. Churchilla od 12. svibnja 1945., br. 45.

⁸ Isto, CAB, 65/52/10: W.M. (45), 60th Conclusions: Confidential Annex 13. svibnja 1945. Military situation in Venezia Giulia.

prema sporazumu Jugoslavenska armija morala povući iz Trsta i Pule 12. lipnja 1945., a Julijska Venecija podijeljena je na zone A i B.⁹

Zonu A činili su Trst i Pula s okolicom te je njome upravljala Saveznička vojna uprava (*Allied Military Government – AMG*), a Zonom B, dakle ostatkom Istre, upravljala je *Vojna uprava Jugoslavenske armije* (VUJA). Sjedište uprave nalazilo se u Opatiji sve do 23. listopada 1948.

Na osnovi ugovora od 9. lipnja 1945. jugoslavenska je vlada povukla svoju vojsku “radi komunikacija s Austrijom”. Prema istome ugovoru saveznici su htjeli okupirati još neke istarske krajeve, ali su “devinskim dogovorom” od 26. lipnja 1945. – koji su sklopili s predstavnicima Jugoslavenske armije o povlačenju JA iz Trsta i Julijske Venecije zapadno od “Morganove crte” – od toga odustali.¹⁰ Na Trumanovu predstavku Staljin je odgovorio kako je spreman o tom problemu razgovarati na sastanku u Njemačkoj (Potsdamska konferencija), koji se trebao održati tijekom srpnja iste godine.¹¹

Služba civilnih poslova Savezničke vojne uprave za Julijsku Veneciju na čelu s pukovnikom Alfredom Connorom Bowmanom uspostavila je vlast u gradu odmah nakon povlačenja jedinica 4. jugoslavenske armije. U gradu su već od 19. lipnja raspoređene postrojbe 167. (londonske) pješačke brigade 56. (londonske) pješačke divizije, prekaljene u borbama u Italiji.¹² Brigadir James Scott-Eliot, iskusni vojnik iz tradicionalno vojničke obitelji (poslije general-bojnik), postao je zapovjednikom pulskoga garnizona (lipanj 1945. – ožujak 1946.), dakle vojnim upraviteljem grada, dok je potpukovnik Eric Seymour Orpwood, (rezervni) časnik Kraljevske berkshirske pukovnije (*The Royal Berkshire Regiment*), postavljen za komesara, odnosno vojnog upravitelja Pule za civilne poslove.¹³ Potpukovnika Orpwooda od lipnja 1946. često je mijenjao bojnik Thomas S. Belshaw.¹⁴

Odlazeći na novu dužnost za generalnog guvernera Kanade, feldmaršal Alexander održao je početkom kolovoza 1945. u pulskoj Areni oproštajni go-

⁹ NA, WO, 220/71: Povjerljivo izvješće 12. 6. 1944. (P.I.C.) Political gazetteer of Yugoslavia, No. 8 Istria; NA, CAB, 65/52/10: W.M. (45) 60th Conclusions: Confidential Annex od 13. svibnja 1945. Military situation in Venezia Giulia. Top Secret.

¹⁰ *Isto*; NA, WO, 204/1887: Saveznička okupacija Pule, lipanj – srpanj 1945.

¹¹ NA, CAB, 128/5: 45th Conclusions od 13. svibnja 1946.; NA, CAB, 66/65/49: brzojav američkoga predsjednika Harryja Trumana upućen britanskom premijeru Winstonu Churchillu od 12. svibnja 1945., br. 34; brzojav britanskoga premijera W. Churchilla od 12. svibnja 1945., br. 45.

¹² Savezničku vojnu upravu vojno-taktički je podržavao 13. britanski korpus kojim je zapovijedao general-pukovnik Sir John Harding.

¹³ Informacija Michaela Cornwella, direktora i kustosa Muzeja kraljevskih pukova Berkshire i Wiltshire.

¹⁴ Gregory BLAXLAND, *The Regiments Depart: A History of the British Army 1945 – 1970*, London 1971., 295.-325.; David FRENCH, *Military identities: The Regimental System, the British Army & the British People, 1870 – 2000.*, Oxford 2005., 41.; NA, CAB, 66/66/45, Tjedno izvješće br. 303 od 14. do 21. lipnja 1945., Military situation – Venezia Giulia.

vor britanskim postrojbama, napominjući kako je njihova misija u Puli iznimno važna te da svoje zadatke moraju ozbiljno i predano izvršavati.¹⁵

Zamijenivši 167. pješačku brigadu, od ožujka do rujna 1946. u Puli je službovala (londonska) 169. (*Queen's*) pješačka brigada pod zapovjedništvom brigadira Philipa Herberta Richardsona¹⁶, iz sastava britanske, također "londonske", 56. pješačke divizije. Neki su dijelovi brigade ostali su u Trstu, pa je zbog toga 9. puk kraljevskih strijelaca iz sastava 167. pješačke brigade morao ostati u Puli sve do prosinca 1946. godine.

Osim njih u gradu su bili i dijelovi američke 351. pukovnije iz sastava 176. pješačke brigade, 88. "*Blue devils*" pješačke divizije (rasformirana je 24. listopada 1947.), pod zapovjedništvom tada pukovnika (poslije poznatoga generala iz Korejskoga i Vijetnamskoga rata) Earlea Gilmorea Wheelera. Tijekom lipnja i srpnja 1946. iz Trsta u Pulu dolaze dva bataljuna 24. (škotske) pješačke gardijske brigade (1. i 2. bataljun worcestershirske pukovnije pod zapovjedništvom bojnika, poslije pukovnika, Thomasa Jima Bowena i bojnika R. C. Robina) kojim je zapovijedao *brigadir Malcolm David Erskine*.¹⁷

*Naposlijetku će u Puli početkom 1947. biti raspoređene postrojbe 13. kraljičine (Queen Mary) pješačke brigade čiji će zapovjednik, brigadir Robert William Michael de Winton, 10. veljače 1947. biti ubijen u atentatu.*¹⁸

3. Političko ozračje atentata

Stanovništvo Pule proživljavalo je u razdoblju od 1945. do 1947. velike kušnje, podvojenosti, sukoba, netolerancije te međusobna optuživanja dviju sukobljenih idejno-nacionalnih opcija: *komunističko-hrvatsko-jugoslavenske* i *one građansko-talijanske*, čije se neprijateljstvo razbukvalo glede pitanja *državno-pravnog statusa Istre*, a onda i *grada Pule*, te budućega društveno-političkog poretka. Što se u razdoblju od lipnja 1945. do rujna 1947. događalo u Puli, koja se u to vrijeme nalazila u Zoni A pod angloameričkom upravom?

Osnovno pitanje oko kojega su se izdiferencirale političke snage u Puli bilo je jednostavno: ili će se prikloniti Italiji ili Jugoslaviji – "istočni" socijalizam ili "zapadna" demokracija?

Međutim, još od ožujka i travnja 1945. na najvišem vrhu nove jugoslavenske države razmišljalo se o sudbini Talijana u Istri, Rijeci i Dalmaciji. Na-

¹⁵ Romano KUMAR, "Anglo-američka vojna uprava i uloga Slavensko-talijanske antifašističke unije (STAU) od 1945 – 1947. u Puli", *Pazinski memorijal*, sv. 15., Pazin 1987., 245.; "La visita del Maresciallo Alexander a Pola", *Giornale Alleato*, Trieste, 21. VIII. 1945.

¹⁶ NA, QRWS/30/RICHPH/: Richardson, Brigadier Philip Herbert, Registar ljudstva postrojbe Queen's Royal West Surry Regiment.

¹⁷ G. BLAXLAND, *The Regiments Depart*, 323.-325. Zbog atentata na De Wintona, za koji je bio djelomice odgovoran po zapovjednoj dužnosti, brigadir Erskine nije napredovao u službi, pa je već 1948. poslan u Maleziju, gdje je 1949. *poginuo u zrakoplovnoj nesreći*.

¹⁸ NA, WO, 204/12896, Shooting of Brigadier De Winton.

čelno je bilo dogovoreno da će Talijani imati pravo opcije za državljanstvo te da će oni Talijani koji su rođeni u Istri, a bili su austro-ugarski državljani, moći ostati, dok će oni koji su došli u Istru nakon 1. siječnja 1919. morati otići. No, ta je tema odgođena za poratno razdoblje. Nema razloga ne vjerovati da se ovaj načelan stav poslije pretopio u političko usmjerenje.¹⁹

Jedinstvo talijanskih komunista, socijalista, liberala, demokršćana i ostalih, koje se moglo vidjeti 1943. u nastojanju da organiziraju *Odbor javnoga spasa*, u svibnju 1945. nestalo je kao da nikad nije ni postojalo. "Partizanska okupacija" Pule, kako su boravak jedinica JA nakon oslobođenja u gradu nazvali talijanski nacionalisti, trajala je 45 dana, koji su u kolektivnu memoriju ezula i optanata ušli kao "dani terora, nezvjesnosti, deportacija i ubojstava (...)"²⁰

Tih su dana osnovane "projugoslavenske" organizacije UAIS-a i Jedinstvenih sindikata. Osnovano je i uredništvo gradskoga dnevnika *Il Nostro Giornale*, u kojemu su većinu činili Talijani.²¹ Među "protalijanskim" snagama svi su oni označeni kao *filotitini* i *filoslavi*.²²

Talijanski građanski političari, poznati još iz međuratnoga, "parlamentarnog" vremena fašističke vlade, sastali su se 9. svibnja 1945. u bivšem liceju *Giosuè Carducci* (danas Odjel za humanističke znanosti i Visoka učiteljska škola Sveučilišta Jurja Dobrile) kako bi stvorili *Građanski odbor Pule*, parnjak nepovskom Gradskom NOO-u. Sastanak je bio tajan, a cilj mu je bio stvoriti teorijski i organizacijski temelj "borbe za zaštitu talijanstva". U Odboru su bili Attilio Craglietto, Francesco Jaschi, Ferruccio Veronese, Anteo Lenzone, Ferruccio Sabaz, Giuseppe Bacicchi, Salvatore Astuto, Giovanni Porcari, Aldo Ferrari, Meo Petronio, Giuseppe Stefanacci, Luigi Vidris, Giovanni Bais, Francesco Giacomelli, Antonio Calvani, Mario Cadiglia i Antonio Ricato.²³

Naravno, program je bio proširen zahtjevima da Istra i Pula ostanu u Italiji te da se, s obzirom na vezanost dvaju naroda u povijesti, Slavenima (Hrvatima i Slovencima, nap. a.) daju sva nacionalna prava kao što se daju nacionalnim manjinama, i to na temeljima Atlantske povelje. Neposredni zadaci Građanskoga odbora bili su promidžbena značaja. Građanski odbor Pule postao je organizacijskom jezgrom budućega CLN-a (*Comitato di Liberazione Nazionale*), organizacije koja je okupljala *elementi filoitaliani*. Njihova "antijugoslavenska" djelatnost posebno je usmjerena, s razlogom, prema radnicima grada, jer su to bili jedini slojevi koji su se još kolebali između *nacionalnog* i *klasnog*. Nakon uspostave Savezničke vojne uprave u gradu djelatnost Građanskoga odbora se

¹⁹ Arhiv Jugoslavije, fond br. 60, fasc. 1-1, Ministar unutarnjih poslova potpredsjedniku vlade i ministru za Ustavotvornu skupštinu, od 21. 3. 1945., br. 194/2.; Odgovor od 9. 4. 1945., br. 73.

²⁰ Pasquale DE SIMONE, *La ripresa italiana dopo il maggio 1945: Atti e memorie del CLN di Pola*, Gorizia 1959.; ISTI, *La ripresa italiana dopo il maggio 1945: documenti e ricerche di Pasquale De Simone*, A cura dell'Ass. Naz. Venezia Giulia e Dalmazia, Gorizia 1989.

²¹ Vodilo ih je Domenico Cernecca kao odgovorni urednik te Paolo Lettis, Giacomo Ravnich, Rodolfo Billi, Lucifero Martini, Mauro Sfecci, Otello Damiani, Emma Derossi, Bruno Flego, Romano Farina i Egidio Barbieri.

²² Lino VIVODA, *L'Esodo da Pola: agonia e morte di una città italiana*, Piacenza 1989., 50.-51.

²³ P. DE SIMONE, *La ripresa italiana*.

razgranala, a osnažila je i njegova promidžbena aktivnost. Građanski je odbor već krajem lipnja 1945. imao približno 370 članova. U ožujku 1946. na ulice Pule izlazi navodno 20 000 građana, tražeći da Pula ostane u Italiji. Brojke su možda pretjerane, ali možemo vjerovati da je većina građana Pule bila za ostanak u Italiji. S druge strane brojni su bili i oni koji su tražili pripojenje Hrvatskoj i Jugoslaviji.²⁴

Prvi priziv Građanskoga odbora Savezničkoj vojnoj upravi bio je usmjeren protiv Gradskoga NOO-a Pula, za koji je tvrdio da upravlja sektorima industrije i prehrane, što mu daje određenu prednost u političkom, ali i promidžbenom smislu. Tada se Građanski odbor predstavio Vojnoj upravi kao nepolitička organizacija čiji je osnovni cilj zaštita talijanstva u gradu. Tijekom srpnja održani su zajednički sastanci Građanskoga odbora, Gradskoga NOO-a Pula i Vojne uprave, na kojima je bio i predstavnik kurije monsinjor dr. Angeli.

Ovo razdoblje relativnog mira završava u rujnu 1945. imenovanjem Giorgia Dagrija za civilnoga predsjednika Zone A Pula, koga je delegirao bivši Građanski odbor, sada već CLN za Pulu (preobrazba Građanskoga odbora u CLN dogodila se sredinom kolovoza), a Saveznička vojna uprava za Julijsku Veneciju u Trstu i komesara Pule, potpukovnik Eric Seymour Orpwood prihvatili su prijedlog i postavili ga na tu dužnost.²⁵

Giorgio Dagri 12. rujna 1945. postaje civilnim predsjednikom Zone A Pula, odnosno gradonačelnikom Pule bez stvarne vlasti, odgovoran komesaru Zone. Bez obzira na to što nije imao stvarnu vlast, CLN je ipak uspio zamijeniti Gradski NOO. Nakon dolaska Savezničke vojne uprave Gradski NOO Pula nije imao nikakvu vlast, nego je shvaćen kao predstavničko tijelo Hrvata i "nopovaca", iako je u njemu bila polovica Talijana. Premda je Gradski NOO Pula izgubio administrativne nadležnosti, nije izgubio pravo političkoga rada, posebice putem nacionalno mješovite antifašističke organizacije, STAU-UAIS, koja je pratila politički program KPH na području Istre i koja se sada obzirivije pokušavala približiti svojim sunarodnjacima koji su bili pod utjecajem CLN-a. Stoga će za predsjednika pulskoga ogranka STAU-UAIS-a biti izabran nekomunist, priznati i cijenjeni građanski antifašist Giulio Smareglia, sin poznatoga istarskog skladatelja.²⁶

²⁴ R. KUMAR, "Anglo-američka vojna uprava", 247.

²⁵ C. COLUMMI, L. FERRARI et al., *Storia di un esodo*, 157. Dolazak angloameričke vojske i Vojne savezničke uprave, prema riječima De Simonea, označio je "(...) drastica liquidazione del CPL"; "La nomina del Presidente e del Consiglio Comunale di Pola", Arena di Pola (dalje: AP), Pola, 12. IX. 1945. Pukovnik Alfred C. Bowman, šef Službe za civilna pitanja Savezničke vojne uprave u Trstu, postavio je Giorgia Dagrija za predsjednika Zone 12. rujna 1945., dok je komesar, potpukovnik Eric S. Orpwood, postavio Općinsko vijeće. Orpwood je naredbom broj 11 postavio Albina Magnarina za općinskoga tajnika, a za predsjednika Vijeća Nicolò Califfija. Vijećnici su postali Ernesto Argentini, Francesco Declava, Vittorio Fonda, Francesco Giacomelli, Sergio Martinelli, Angelo Rismondo, Remigio Sepetich i Emilio Vasco. Njihovi zamjenici bili su Attilio Belaz, Giuseppe Bronzin i Enrico De Stradi. No tijekom 1946. promijenit će se neki članovi Vijeća.

²⁶ Još za uprave JA, u vrijeme znamenitih "četdeset i pet dana", organizirani su Jedinствени sindikati, Radnički sportski savez (*Unione sportiva operaia*) i Antifašistička fronta žena (AFŽ), koji su se uključili u političku borbu protiv Građanskoga odbora, odnosno CLN-a.

Glavni zapovjednik Decimo (X.) MAS Junio Valerio Borghese.

Zapovjednik Decimo MAS za područje Istre i Kvarnera Umberto Bardelli.

Maria Pasquinelli kao mlada učiteljica pred Drugi svjetski rat.

Maria Pasquinelli na suđenju iznosi svoju obranu, Trst travanj 1947.

Maria Pasquinelli 2008. kao 95-godišnja starica u svom domu.

Potpukovnik Robert de Winton prima odlikovanje za učešće u invaziji na Normandiju.

Mjesto atentata u Carrarinoj ulici u Puli danas.

Pulska organizacija STAU-UAIS-a prolazila je kroz brojna iskušenja u razdoblju 1945.–1947. Na prvome kongresu STAU-UAIS-a u Trstu 12. kolovoza 1945. određene su programske smjernice u poratnome razdoblju, posebice one koje se odnose na grad Pulu.

Prema sjećanju Romana Kumara, jednoga od sudionika događaja iz toga razdoblja, po narodnosti Talijana i člana KP Julijske Venecije, a tada i KP Jugoslavije, zaključci su bili: "(...) Osigurati nedjeljivost grada od njegove okolice, odbijajući sve prijedloge podjele ovog teritorija; boriti se do kraja protiv ostataka fašizma, braniti i jačati bratstvo između Talijanâ i Hrvatâ, kao i demokratske tekovine; čuvati, jačati i njegovati progresivan razvoj demokratske vlasti, braneći suverenitet i jačajući organe narodne vlasti i njegove institucije i poštivati slobodu vjere i savjesti, da razlike u ideologijama ne mogu ometati iskrenu suradnju svih antifašista. (...)"²⁷

Prva poratna godina bila je godina gladi, velikih nesreća i smrti građana Pule, što je korjenito zaoštrilo ionako napete odnose političkih suparnika. STAU-UAIS organizacijom zadruga i besplatnom prehranom najsiromašnijih slojeva pulskoga građanstva pokušava ublažiti teške socijalne prilike. Tomu su se protivile talijanske političke snage, koje smatraju da na taj način *filojugoslavi* stječu političke bodove. Početkom 1946. (12. siječnja) eksploziralo je skladište eksploziva (barutana) u Valelungi: ranjeno je 40-ak osoba, a počinjena je i znatna materijalna šteta te izazvana panika u gradu. Istraga komisije Savezničke vojne uprave o tome događaju utvrdila je kako je došlo do samozapaljenja eksplozivnih sredstava. Vjerojatno je bila riječ o diverziji, odnosno o tome da je eksploziju izazvala jedna od sukobljenih strana. Kako bi se očuvao kakav-takav mir, postaje razumljiva izjava Savezničke komisije. Bez obzira na rezultate istrage u Puljane su se uvukli strah i nelagoda. Ova će eksplozija najaviti niz tragičnih događaja, a posebice eksploziju na Vargaroli (*Vergarolla*) 18. kolovoza iste godine.

Ta nesreća od 18. kolovoza 1946., kada su poginule 63 osobe, uglavnom žene i djeca, a bilo je i 30-ak teže i lakše ranjenih, načas je u boli ujedinila stanovništvo grada, ali samo zakratko. Već sljedećih dana sukobi su se razbuknuli još većom žestinom. Protalijanske su snage iskoristile ovaj događaj kako bi okrivile *titine* za teroristički čin i potakle građanstvo na iseljavanje i egzodus, te kako bi internacionalizirale ovaj događaj. Uslijedili su napadi protalijanskih snaga na sjedište i članove STAU-UAIS-a, u kojima je počinjena velika materijalna šteta, a pale su i žrtve.²⁸

Međusaveznička komisija za razgraničenje stigla je u Trst 7. ožujka 1946. godine. U Istru je došla 15., a ostala je do 24. ožujka 1946. Cijela je Istra nestrljivo očekivala ovu komisiju o kojoj je umnogome ovisila sudbina Istre. Komisiji je pri dolasku odmah predan *Memorandum* Oblasnoga narodnog od-

²⁷ R. KUMAR, "Anglo-američka vojna uprava", 243.-253.

²⁸ *Isto*; Ottavio PAOLETICH, "Riflessioni sulla resistenza e il dopoguerra in Istria e in particolare a Pola", *Quaderni*, vol. XV, Pula – Rovinj 2003., 109.

bora za Istru, u kojemu je opisana cjelokupna povijest Istre i istarskih Hrvata, čime se dokazuje njezina pripadnost hrvatskom nacionalnom korpusu.²⁹

Nacionalno mješovita organizacija *Slavensko-talijanska antifašistička unija žena – Unione donne antifasciste italo-slave* (STAUŽ-UDAIS) u Puli je nastavila svoj *rat nakon rata* za ujedinjenje Istre s Hrvatskom u Jugoslaviji, ali i za "(...) pravednije socijalističko društvo". U srpnju 1945. održana je prva regionalna konferencija STAUŽ-UDAIS-a, na kojoj su donijete upravo takve političke, nacionalno-klasno odvagane smjernice. *Slavensko-talijanska antifašistička unija žena* grada Pule bila je vrlo dobro organizirana i brojna organizacija koja je okupljala velik broj žena. Gradski je odbor činilo 40 aktivistkinja koje su pod nadzorom držale 4 "rajona" u gradu te odbore u tvornicama duhana, lokota i gradskim radionicama (*opifici*).³⁰

Na prvoj konferenciji STAUŽ-UDAIS-a grada Pule 18. kolovoza 1946. (istoga dana kada se dogodila eksplozija u Vargaroli) u kazališnoj zgradi *Politeama Ciscuti* okupilo se oko 800 izaslanica. Konferencija se zbila neposredno prije odlaska jugoslavenskoga izaslanstva na Mirovnu konferenciju u Pariz, a na njoj su žene Pule optužile aktualnu vlast za glad, nezaposlenost, neusklađeno školstvo te zapuštenu zdravstvenu i socijalnu skrb. Poruka žena s konferencije vojnim vlastima i talijanskim građanskim snagama bila je: "(...) Kunemo se da ćemo nastaviti borbu naših palih sinova. (...) Krv naših boraca odredila je naše granice."³¹ Žene su do rujna 1947. sudjelovale u brojnim prosvjednim marševima i štrajkovima, akcijama protiv odvoženja strojeva iz pulskih tvornica, karitativnim akcijama za zbrinjavanje ratne siročadi i bolesne djece i dr.

Nova politička situacija nalagala je ujedinjavanje svih talijanskih političkih snaga kako bi se suprotstavile snažnom naletu "projugoslavenski" usmjerenih sugrađana. Tako je obnovljena djelatnost CLN-a. Na nagovor kolega iz Trsta Građanski je odbor tijekom srpnja 1945. započeo preobrazbu u ogranak CLN-a, kao međustranački organ, s istim ciljevima nekadašnjeg Odbora. Do formalnog preustroja i osnivačke skupštine pulskog CLN-a došlo je tek 11. kolovoza 1945. CLN je okupljao različite političke snage čija je osnovna zadaća bila pomoći talijanskim istarskim obiteljima i organizirati otpor protiv hrvatskih "okupatora". Politička situacija u kojoj nastaje CLN, program i način njegova političkoga rada pokazuju nevjerojatnu sličnost s radom Odbora javnoga spasa iz 1918. Dvadeset sedam godina poslije politička zadaća Talijana ostala je ista i obrazlagala se potrebom za očuvanjem i zaštitom talijanstva Istre. Sredstvo političke promidžbe, ali i pokazatelj programskih smjernica te političkih direktiva, bile su novine *Il Grido dell'Istria*, tiskane u Trstu od srpnja 1945.³²

²⁹ HR-DAPA, ONOI, (1946.), kut. 1, zapisnik sa sjednice Oblasne narodne skupštine od 13. 3. 1946.

³⁰ Nevja ZAKINJA, "Uloga i akcije Slavensko-talijanske antifašističke unije žena Pule u borbi za sjedinjenje s maticom zemljom (1945. – 1947.)." *Pazinski memorijal*, sv. 15., Pazin 1987., 238.

³¹ *Isto*, 237.-241.

³² Raspačavanje ovih novina u Zoni B bilo je, naravno, ilegalno, o čemu govore izvještaji Upravnoga odjela Oblasnoga NOO-a za Istru, u kojima se navode imena uhićenih zbog tajnoga

CLNI (*Comitato di Liberazione Nazionale dell'Istria*) deklarativno se zalagao za pravdu i slobodu, miran suživot Talijana i Hrvata, ali u okvirima talijanske države.³³

CLN je u Puli predstavljao i provincijsku središnjicu u koju su ušli predstavnici četiriju stranaka: Demokršćanske stranke, Liberalne stranke, Stranke akcije (*Partito d'Azione*) i Socijalističke stranke radničkoga jedinstva (*Partito socialista italiano di unità proletaria*). U vijeće CLN-a nešto kasnije ušao je i predstavnik talijanskih komunista (Edoardo Dorigo).³⁴

CLN je odmah izabrao povjerenike za središnju Istru i predstavnike za Središnjicu CLN-a Julijske Venecije. Svi povjerenici bili su izabrani samo privremeno, jer se namjeravalo demokratski proširiti ovlasti na Vijeće, odnosno Skupštinu CLN-a.

U prepisci CLN-a Pule s Vojnom upravom nalazimo i priloženu listu s imenima "usporedne" sive gradske vlade i članova gradskoga vijeća. Politička djelatnost CLN-a usmjerena je više na političku borbu s projugoslavenskom stranom i na vanjskopolitička zbivanja negoli na konkretne probleme sugrađana. Niču talijanske organizacije koje potpomažu rad CLN-a, kao što su *Sindicati Giuliani* i *Partigiani Italiani*. U isto vrijeme u gradu je nezaposleno između 4 i 5 tisuća radnika, uglavnom bivših partizana. Protuslavenska propaganda u gradskim novinama *L'Arena di Pola* ili *El Spin*, čak ne toliko protukomunistička, a iz pera članova CLN-a, nevjerojatno je utjecala na priprostiji gradski puk. Slaveni su u karikaturama prikazivani kao divljaci, nepismeni, dlakavi barbari nalik na životinje i zvijeri, dugačkih ruku i grabežljiva izgleda, jednom riječju kao šumski ljudi i "narod bez povijesti". U tom su kontekstu šuplje zvučala njihova jamstva o ravnopravnosti, nacionalnim pravima i dr.

Već u prvim kontaktima projugoslavenskih i protalijanskih političkih udruga građana Pule mogli su se nazrijeti svi elementi budućih teških sukoba čije će posljedice biti radikalne. Ulog je bio velik. Strana koja izgubi političku

nošenja i raspačavanja "subverzivnog" tiska. Ovaj je "subverzivni" tisak političkom vokacijom bio nadasve antifašistički, iza njega nije stajala stranka, iako se jasno mogu razabrati različita politička tumačenja događaja i aktualne politike.

³³ C. COLUMMI, L. FERRARI et al., *Storia di un esodo*, 136.-137.; U novinama *Il Grido dell'Istria* od 26. kolovoza 1945., u članku "Al popolo istriano" predstavljene su osnovne smjernice programa: "Želimo da (se): 1) odnosi između Talijana i Slavena temelje na jednakosti pravâ i obvezâ; 2) općinska vijeća izaberu na slobodnim narodnim višestranačkim izborima od zastupnikâ svih političkih stranaka; 3) jamči sloboda tiska i misli (uvjerenja); 4) Svaki Talijan, Hrvat i Slovenac slobodno izražava svoju nacionalnost, bez vanjskih utjecaja; 5) jamči slobodna aktivnost svake političke stranke koja se bori za socijalni boljitak naroda; 6) zakonima zaštititi život i pravo i sloboda te da svi zakoni vrijede za sve; 7) nikome ne dâ pravo da bez zakona i mjere kažnjava; 8) jamči normalan život radničkoj klasi i sindikalna zaštita prava i interesa te sindikalna kontrola cijena; 9) izbace fašisti iz političkog života...; 10) prizna pravo Talijanima da u onim krajevima gdje predstavljaju većinu sami organiziraju administraciju (...), jednako tako i Slovenci i Hrvati (...)."

³⁴ Najveći dio središnjice Građanskoga odbora Pule prešao je u Skupštinu CLN-a za Pulu, potpomognut suradnicima i savjetnicima Vittorijom Gersijem, Sergijom Sepeticem, Armandom Ricatom, Agenoreom Rumijem, Leopoldom Micolijem, Ginom Selentijem, Francescom Roccom i Bartolomeom Petronijom.

bitku, i svi oni koji su je podržavali, morat će napustiti grad. To potvrđuje i sjećanje jednoga od aktera događaja, koji je iz prve ruke, od prijatelja koji je bio na sastanku, doznao kako je sam Togliatti u razgovoru s pulskim predstavnicima Komunističke partije rekao da će, bude li borba nacionalna, oni koji izgube morati napustiti grad i Istru.³⁵

Potkraj 1945. CLN je u Puli doživljavao vrhunac političkoga uspjeha postavši političkim predstavnikom građana Pule kod Savezničke vojne uprave. Svoju su međunarodnu djelatnost vidljivo pojačala dvojica najuglednijih talijanskih pulskih političara: Antonio De Berti i Franco Amoroso (nacionalni savjetnik za Istru). Obojica su održavala vrlo intenzivne veze s Alcidom De Gasperijem. Skupština grada imala je u to vrijeme velik utjecaj na djelatnost Vojne savezničke uprave. CLN je početkom 1946. pojačao rad baveći se gospodarskim problemima grada i mogućnostima financijske pomoći savezničkih vojnih vlasti. Intenzivirale su se i veze s brojnim organizacijama CLN-a u cijeloj Julijskoj Veneciji. Vojnu se upravu to nije previše dojmilo, jer je od CLN-a i UAIS-a početkom ožujka zatražila da “smire duhove”.³⁶

Za to se vrijeme Gradski NOO spremao za konačni okršaj s CLN-om. Tijekom ožujka uslijedio je niz incidenata i provokacija. Aktivirale su se CLN-ove organizacije. Udruga talijanskih partizana (*Associazione partigiani italiani* – API), koja je nastala u listopadu 1945., utjecala je na sve veterane. Talijanski partizani, koji su se borili zajedno s Hrvatima i Slovencima i osjećali se napuštenima i izigranima, sada su se postavili nasuprot svojim bivšim ratnim drugovima organiziranima u Udrugu partizana Julijske krajine (*Associazione partigiani giuliani* – APG), dok su se *Sindicati Giuliani* suprotstavili Jedinim sindikatima. Aktivirale su se i organizacije poznate iz međuratnog razdoblja, poput udruga “Dante Alighieri” i “Lega Nazionale”. Uz njih djeluje *Udruga vojnih interniraca u Njemačkoj* te neke udruge koje nisu imale veći utjecaj, ali potvrđuju politički folklor grada u burnom i proturječnom vremenu. U borbu za talijanstvo Pule uključili su se i članovi SATA-e (*Sempre amici Terdi Aurelio*).³⁷

Kako se sukob zaoštravao, potkraj 1945. i početkom 1946. tonovi su i s jedne i s druge strane bivali sve oštiri i na rubu uvredljivih i neodmjerenih iskaza. U talijanskome tisku započinje sustavno zastrašivanje građana “partizanskom brutalnošću” za koje su, istina, imali nekoliko primjera, ali namjerno ne čineći razliku između pojedinačnih, neodgovornih i zločinačkih djela i deklarirane te jasno iskazane politike narodne vlasti u Zoni B, koja se već od 1946. zalagala za uspostavljanje povjerenja između Talijana i Hrvata te je tražila način njihova suživota. Svako uhićenje Talijana bilo je označeno kao samovolja partizanske vlasti, ne raspravljajući o tome zašto je netko uhićen.³⁸ Provjeravajući takve slučajeve u izvještajima Upravnoga odjela Oblasnoga narodnog odbora

³⁵ Izjava Marija Jedrejčića, 8. 6. 2000.

³⁶ C. COLUMMI, L. FERRARI et al., *Storia di un esodo*, 169.

³⁷ *Isto*, 171., bilj. 69: dokument o financijskoj pomoći talijanske vlade talijanskim udrugama.

³⁸ “Due soldati jugoslavi avrebbero compiuto le azioni terroristiche nel goriziano”; “Il popolo di Dignano protesta fieramente contro le gravi ingiustizioni”, AP, 2. I. 1946.

za Istru, može se ustanoviti kako su mnogi uhićeni zbog krijumčarenja, krađe, nasilja ili drugih nezakonitih radnji.³⁹

Godine 1946. sve je više primjera nasilja među sukobljenim stranama. Stoga je CLN ustrojio “zaštitne skupine” (*gruppi di difesa*) i pozvao pritom sve građane na suradnju, a NOO je odgovorio organizacijom “trojki”, starim i uvijek učinkovitim ustrojem napadačkih skupina. Istodobno NOO i UAIS, koji izdaje svoje novine *Il Nostro Giornale*, stanovništvo grada pozivaju u beskompromisnu borbu s talijanskim nacionalistima i bivšim fašistima, posebice nakon niza teških provokacija pristaša CLN-a, odnosno *zaštitnih odreda* koji su napali sjedišta STAU-UAIS-a i politički istaknute pristaše ujedinjenja s Hrvatskom i Jugoslavijom. Sve one koji se nisu nalazili na političkoj liniji KPJ nazivali su izdajicama, fašistima i kriminalcima. Mlađi i vatreniji članovi UAIS-a napali su sjedišta talijanskih nacionalističkih udruga. Ukratko, vodila se vrlo oštra borba s obje strane, koja se katkad pretvarala u pravi mali građanski rat s jasno definiranom *urbanom gerilom*.⁴⁰

Novinari i aktivisti *Il Nostro Giornalea* posebice su zaslužni za otkrivanje pravoga ubojice mladića, Puljanina Augusta Celle, u srpnju 1946., za koga je *L’Arena di Pola* tvrdila kako su ga ubili hrvatski komunisti (*titini*). Pokušak da se pogreb nesretnoga mladića pretvori u protuhrvatsku i protujugoslavensku demonstraciju osujećen je iznošenjem istine o ubojstvu. Pobjeda je bila tim veća što je uhićeni Boschetto priznao zločin. Ovim se priznanjem donekle mijenja stav predstavnika Savezničke vojne uprave prema talijanskim nacionalistima te se zabranjuje djelovanje “zaštitnih odreda”.

U Pulu je Komisija za razgraničenje stigla 21. ožujka 1946. Dočekao ju je komesar, potpukovnik Eric S. Orpwood, predsjednik Zone Pula Giorgio Dagri te gradski vijećnici Emilio Vasco, Alessandro De Stradi i Renzo Martinelli. Nakon razgovora s njima Komisija je u popodnevnim satima primila i članove Gradskoga narodnog odbora Pula kao predstavnike onih stanovnika koji su htjeli ujedinjenje Istre s Hrvatskom i Jugoslavijom.

Nakon obilaska Istre i razgovora s istaknutim osobama iz vjerskoga, političkoga i kulturnoga života, Komisija je 23. travnja u Parizu podnijela izvještaj. Na III. zasjedanju Ministarskoga savjeta od 25. travnja do 16. svibnja 1946. izdvojena su četiri prijedloga, od kojih je sovjetski Hrvatima bio najprihvatljiviji, a američki najnepovoljniji. Odluka ni tada nije donesena, a stanje se sve više zaoštravalo bez obzira na to što se htjelo postići da što manji broj Hrvata i Slovenaca ostane u Italiji, odnosno Talijana u Jugoslaviji.⁴¹ Tek je na IV. zasjedanju prihvaćen francuski prijedlog po kojemu je Istra podijeljena na dva dijela: sjeverozapadni dio, od Novigrada na sjever, predan je *Slobodnom teritoriju Trsta* (STT), a ostali dio Istre, s Pulom, predan je Jugoslaviji. Konačna odluka o tome

³⁹ HR-DAPA, ONOI, (1946.); 9; izvješća Upravnog odjela.

⁴⁰ Skvadre od 40-ak mladića stalno su kružile gradom terorizirajući prolaznike, a posebice pristaše “jugoslavenske” opcije.

⁴¹ NA, CAB, 129/10: Memorandum by the Secretary of State for Foreign Affairs od 22. svibnja 1946.: Council of Foreign Ministers.

donijeta je 28. rujna 1946., da bi mirovni ugovor između Italije i Jugoslavije bio potpisan tek 10. veljače 1947.

4. Društveno ozračje atentata: egzodus Puljana

Egzodus najvećega dijela gradskog stanovništva za Pulu, ali i Istru, nakon odluke Mirovne konferencije da Pula postane dijelom Jugoslavije, nedvojbeno je povijesna prijelomnica, posljedica i uzrok velikih društvenih promjena. Nesumnjivo je i jedan od uzroka atentata na predstavnika savezničkih snaga koje su se složile s takvom promjenom granica.

Premda se može govoriti i o promidžbi CLN-a u korist egzodusa, dio je građana odluku o napuštanju grada donio više instinktivno. Istodobno su savezničke snage u to vrijeme već imale izrađen plan za napuštanje grada.

Tijekom egzodusa nastale su brojne izbjegličke i prognaničke organizacije koje su pomagale izbjeglim osobama pokušavajući karitativno ublažiti posljedice i traume izbjeglištva. Prve su prognaničke organizacije nastale još 1943. godine, nakon kapitulacije Italije, u vrijeme spomenutoga "crnog egzodusa". Nastale su kao zajedničke organizacije *guiliano-dalmate*, okupljajući prognanike s teritorija Julijske krajine i Dalmacije. Ovi su odbori bili provizornog i lokalnog značaja, jer su i nastali u trenutku spontanog okupljanja talijanskoga stanovništva. Godine 1947. osnovan je Nacionalni odbor za Julijsku krajinu i Zadar (*Comitato Nazionale per la Venezia Giulia e Zara*), čija je zadaća bila okupiti sve one, poglavito Talijane, koji su se htjeli preseliti u Italiju. Zbog sve većeg zanimanja građana Pule za odlazak u Italiju CLN za Pulu 3. je srpnja 1946. organizirao pulski *Odbor za potporu pri egzodusu* ili kraće *Odbor za egzodus* (*Comitato di Assistenza per l'Esodo di Pola*), koji je vodio Giuseppe Giacomezzi. Naime krajem ožujka 1946. vodstvo pulske organizacije CLN-a uvidjelo je kako je cjelokupni položaj grada, kao izoliranog otoka u "moru slavenstva", neprirodan, posebice što se tiče posljedica u gospodarstvu. Pristaše CLN-a posebno je zahvatila panika u svibnju 1946., nakon povratka člana talijanske misije s Mirovne konferencije u Parizu, Giulija Grattona, koji im je priopćio da će Pula najvjerojatnije ući u sastav Jugoslavije.⁴²

Samo mjesec dana nakon ubojstva radnika Augusta Celle *L'Arena di Pola* donosi podatke o razlozima postojanja otvorenoga *Ureda za odlazak*, poslije *Ureda za egzodus*. Pulski dnevnik bilježi da je do 28. srpnja opciju (odlaska – nap. a.) putem *izjave* zatražilo 9 496 "glava obitelji", odnosno 28 058 Puljana (uključujući i stanovništvo pulskih sela), koji su podijeljeni po kategorijama: umjetnici, industrijalci, trgovci i poduzetnici, obrtnici, zaposleni radnici i nezaposleni radnici, umirovljenici, invalidi itd.⁴³

⁴² U izaslanstvu su se našli isti oni koji su kao izaslanstvo Julijske krajine posjetili Pariz, pokušavajući na Mirovnoj konferenciji zastupati interese talijanskoga življa: Bettiol, Coceanis, Carlot i Ribi (Gorica), Paladin, Gratton, Schiffer, Buda i Romano (Trst), De Berti, Craglietto, Amoroso, Vardabasso i Giuricin (Istra), Dalma, Zanella, Vidulich (Rijeka), Papetti (Zadar).

⁴³ "Pola non vuole la Jugoslavia", AP, 28. VII. 1946.

U prosincu 1946. započeo je egzodus građana Pule. Zavladao je atmosfera užurbanosti, panike, dezorijentiranosti, podvojenosti građana na one koji su za odlazak i one koji su za ostanak, što je *L'Arena di Pola* svojim člancima poticala. Na svakom koraku, po gostionicama i drugim javnim mjestima, na ulici, mogli su se čuti razgovori o napuštanju grada. Ljudi su iznosili argumente *za* i *protiv*, preispitujući svoje nakane.⁴⁴ Egzodus je trajao nekoliko mjeseci, od prosinca 1946. do ožujka 1947. – posljednja je izjava potpisana 10. veljače 1947. (na dan ubojstva brigadira Roberta de Wintona).

5. Atentat od 10. veljače 1947.

Saveznička vojna uprava u Puli je trebala ostati do rujna 1947. godine kako bi osigurala miran prijenos vlasti.

Desetoga veljače 1947., dakle istoga dana kada su potpisani Jugoslavenko-talijanski mirovni ugovor i posljednja izjava o odlasku iz grada, u atentatu je ubijen tridesetdevetogodišnji škotski *earl*, brigadir Robert William Michael de Winton, zapovjednik britanske 13. (škotske) kraljičine pješačke brigade i savezničkog garnizona u Puli, koji je dužnost mjesec dana prije preuzeo od brigadira Philipa Herberta Richardsa.⁴⁵

Do imenovanja zapovjednikom brigade i promaknuća potkraj 1946. De Winton je zapovijedao elitnom postrojbom, 2. Gordon Highlanders pukom. Sa svojom je postrojbom prošao teška ratišta Sjeverne Afrike, Sicilije i Južne Italije, a sudjelovao je i u invaziji na Normandiju. Bio je dakle sposoban i nasdasve iskusan vojni zapovjednik.

Atentat na brigadira izvršila je Maria Pasquinelli, tridesetčetverogodišnja učiteljica, fanatična članica bivše fašističke stranke (pohađala je i završila *Scuola di Mistica Fascista* u kojoj se proučavala Mussolinijeva ideologija),⁴⁶ a u vrijeme njemačke okupacije suradnica zapovjednikâ Decima (X.) flottiglia MAS-a (*Mezzi d'Assalto*)⁴⁷ Junija Valerija Borghesea, Umberta Bardellija i šefa fašističko-republikanske obavještajne i propagandne službe u Istri Itala Saura. Radila je i za nacističku tajnu službu sigurnosti (*Sicherheitsdienst, SD*) te kao tajni agent Decima MAS-a, za obavještajnu službu Socijalne Republike. Maria Pasquinelli je, preko Letizije Soddu, bila bliska s fašističkim ministrom rata (1939.–1940.) generalom Ubaldom Sodduom, a bila je vrlo bliska i s fašističkim ministrom školstva Mussolinijeve Talijanske Socijalne Republike Carlom Albertom Biginijem. S početkom Drugoga svjetskog rata Pasquinelli je kao dobrovoljka Crvenoga križa sudjelovala u talijanskim pohodima u Sjevernoj

⁴⁴ "Tema del giorno: Esodo", AP, 22. XII. 1946.

⁴⁵ NA, WO, 204/12896: Supreme Allied Commander's Secretariat, Special file: Subject: Shooting of Brigadier De Winton.

⁴⁶ Rosanna TURCINOVICH GIURICIN, *La giustizia secondo Maria: Pola 1947: la donna che sparò al generale brigadiere Robert W. De Winton, Udine 2008.*

⁴⁷ Elitna postrojba mornaričkih komandosa naoružana brzim torpednim čamcima, jahačim torpedima i diverzantskim malim podmornicama.

Africi (Libija). Godine 1942. odlazi u Split, gdje je kao učiteljica poučavala talijanski jezik u hrvatskim školama. U Splitu ju je zatekla i kapitulacija Italije. Bila je zarobljenica partizana i svjedokinja likvidacije fašista koje su partizani pogubili i pobacali u jame (*foibe*) tijekom rujanskoga ustanka. Puštena je iz zatvora i u prosincu 1943. preko Trsta odlazi u Milano, gdje Biginiju predlaže projekt otkrivanja istine o fojbama u Istri. U Trstu prikuplja potrebne podatke i potom se vraća u Milano. Pritom navodno pokušava animirati pristaše Republike Salò i antifašiste oko zajedničke obrane "istočnih provincija" od "najezde Slavena".⁴⁸

Njezinu pravu obavještajnu djelatnost istražnoj je komisiji otkrio Andrea Zolyomy Bandi, mađarski državljani, tajni agent IV. odjela nacističke obavještajne službe i legenda mađarskog vaterpola koji je uhićen nakon rata. U vrijeme istrage oko ubojstva De Wintona nalazio se u vojnome zatvoru u Milanu.⁴⁹ On je u svojoj izjavi otkrio kako se Pasquinelli na svoj zahtjev, po nalogu Borghesea, u ožujku 1945. pokušala probiti do Pule. U tome ne uspijeva (čak biva uhićena od Nijemaca, ali je ubrzo nakon intervencije iz vrha obavještajnih krugova puštena), pa se u travnju 1945. sklanja u Lonato (Brescia), kada posljednji put piše izvještaj zapovjedniku Decimo MAS-a Juniju Valeriju Borgheseu.⁵⁰ Kraj rata zatekao ju je u Milanu. Potkraj listopada 1945. napušta Milano i odlazi u Veneciju, a potom u Trst.⁵¹

Maria Pasquinelli najavila je u prosincu 1945. prijateljima svoj ponovni odlazak u Istru kako bi razvila "fašističku i antislavensku aktivnost" odnosno kako bi stvorila "kaotičnu situaciju" u Istri.⁵² U Trstu, gdje se prijavila kao učiteljica, od studenoga 1945. do svibnja 1946. susreće se s istarskim ezulima i studentima. Radi kao pomoćnica direktora *Glasa Slobode*. Tijekom lipnja 1946., nakon odluke Pariške mirovne konferencije kojom je Pula pripala Jugoslaviji, odlučuje izvršiti atentat na savezničkog generala u Puli u znak javnoga prosvjeda.⁵³

U srpnju 1946. dolazi u Pulu i zapošljava se u pulskom Odboru za egzodus, u kojemu volontira do siječnja 1947.⁵⁴ Sredinom listopada 1946. odlazi iz Pule u Milano i nekoliko dana poslije preko Venecije i Trsta vraća se u Pulu.⁵⁵ Iako je u istrazi i na suđenju tvrdila kako nije imala pomagače, postavilo se pitanje

⁴⁸ R. TURCINOVICH GIURICIN, *La giustizia secondo Maria*, 13.

⁴⁹ NA, WO, 204/12896: dopis od 15. 2. 1947., br. 151130A Top Secret.

⁵⁰ NA, WO, 204/12896: dopis od 14. 2. 1947., br. 141715A, Crypto-security applies – Top Secret.

⁵¹ NA, WO, 204/12896: dopis od 15. 2. 1947., br. 151130A Top Secret; NA, WO, 204/12896: dopis od 16. 2. 1947. Top Secret.

⁵² NA, WO, 204/12896: Dopis od 20. 2. 1947., br. 202047A, Crypto-security applies – Top Secret; Dopis od 14. 2. 1947., br. 141715A, Crypto-security applies – Top Secret.

⁵³ NA, WO, 204/12896: dopis od 14. 2. 1947., br. 141715A, Crypto-security applies – Top Secret.

⁵⁴ NA, WO, 204/12896: dopis od 16. 2. 1947.

⁵⁵ NA, WO, 204/12896: dopis od 14. 2. 1947., br. 141715A, Crypto-security applies – Top Secret.

njezina višemjesečnoga financiranja dok je kao dragovoljka radila u Odboru. Kako je Odbor za egzodus bio ovisan o talijanskoj vladi, postavilo se i pitanje kako su talijanske vlasti previdjele činjenicu da u Odboru radi osoba koju nadzire vojna policija Savezničke vojne uprave i o kojoj su bili obaviješteni.⁵⁶ Čak je i pištolj model *Beretta* (9 mm), kojim je izvršila atentat, prema vlastitoj izjavi navodno našla na ulici u Milanu u svibnju 1945., što je na kraju prihvaćeno kao istinito svjedočanstvo.⁵⁷

Nedvojbeno je, prema dokumentima, da su Saveznička vojna obavještajna služba i talijanska vlada znale gdje se nalazi Maria Pasquinelli, što radi i koje su joj namjere.⁵⁸ Komesar Pule Eric Seymour Orpwood znao je da Maria Pasquinelli boravi u Puli te je odmah zatražio da se o tome obavijesti Stožer 24. gardijske brigade, koja je obavljala zadaću vojne policije.⁵⁹

Zapovjednik bataljuna 24. gardijske brigade bojnici R. C. Robin potvrdio je primitak instrukcija, ali je u svojoj izjavi pred istražnim sudom naglasio da je informaciju o Mariji Pasquinelli proslijedio svom zapovjedniku, brigadiru Erskineu, što je brigadir tijekom istrage opovrgnuo.⁶⁰

Istraga je pokazala da je obavještajna služba AMG-a u potpunosti zakazala. Važne informacije o kretanju Marije Pasquinelli nisu prosljeđivane ili nisu shvaćene kao prioritetne. Na površinu je isplivao opći nemar i neprofesionalnost vojnih, ali i političkih struktura, kao i dvoličnost talijanskih civilnih vlasti u kojoj su participirali mnogi dojučerašnji Mussolinijevi pristaše i fašisti. Talijanska obavještajna struktura gotovo je u potpunosti ostala ista kao i prije kapitulacije. Junio Valerio Borghese čak je održavao tajnu vezu s britanskom obavještajnom službom. Sve govori u prilog tome da je britanski brigadir bio osuđen na smrt u onom trenutku kada je to Maria Pasquinelli odlučila i kad je preuzeo dužnost vojnoga zapovjednika grada.

Naposlijetku je zaključak istražnoga suda bio sljedeći: 24. gardijska brigada je odgovorna za neprosljeđivanje informacije o mogućem napadu na brigadira De Wintona te su u tom smislu časnici brigadir Erskine i bojnici Robin odgovorni za ovaj propust. Ipak, smatrali su da to nije bilo "ozbiljno zanemarivanje dužnosti", pa nije bilo ni prijedloga kaznenih mjera.⁶¹ Naime, informacija o Mariji Pasquinelli uz prijedlog "da se ne isljeđuje i ne uhićuje" stigla je u stožer 13. brigade tek na dan atentata u popodnevnim satima, s desetak dana zakašnjenja.⁶²

⁵⁶ *Isto*; NA, WO, 204/12896: zapisnik istražnog suda od 17. 2. 1946. kojim je predsjedavao zapovjednik 1. oklopne divizije C. F. Loewen.

⁵⁷ NA, WO, 204/12896: dopis od 14. 2. 1947., br. 141715A, Crypto-security applies – Top Secret.

⁵⁸ *Isto*; NA, WO, 204/12896: zapisnik agenta obavještajne službe od 23. 10. i 31. 10. 1946.

⁵⁹ NA, WO, 204/12896: zapisnik istražnog suda od 17. 2. 1946. kojim je predsjedavao zapovjednik 1. oklopne divizije C. F. Loewen.

⁶⁰ *Isto*.

⁶¹ *Isto*.

⁶² NA, WO, 204/12896: dopis od 19. 2. 1947., potpisan od zapovjednika 1. oklopne divizije generala C. F. Loewena.

U hladno, burno i kišno jutro (oko 9.30 h) 10. veljače 1947. Maria Pasquinelli izvršila je atentat na britanskoga brigadira u trenutku dok je De Winton obavljao obilazak straže u vrijeme njihove smjene u ulici Carrara (u središtu grada). Pasquinelli je mirno izvukla pištolj iz torbice i ispalila tri hica u De Wintonova leđa. Brigadir se srušio na ulicu i odmah izdahnuo. Prije no što ju je straža uhvatila i razoružala ispalila je još jedan hitac koji je ranio jednog od stražara.⁶³ Za ženu koja je pištolj našla na ulici i nosila ga za “nužnu obranu” te nije imala iskustva u korištenju oružja, jako je dobro ciljala.

Tijekom isljeđivanja i suđenja od veljače do travnja 1947. u prilog svojoj obrani izjavljuje da nije ispalila hitac “u čovjeka nego u uniformu”, htijući tako ukazati kako je njezin čin “imao više ideološke ciljeve”.⁶⁴

Suđenje Mariji Pasquinelli počelo je u Trstu početkom travnja 1947. pred Vojnim sudom AMG-a. Obranu je zastupao odvjetnik Luigi Giannini. Saveznički vojni sud osudio ju je 10. travnja na smrt, ali je kazna nakon žalbe zamijenjena doživotnom robijom, da bi nakon 16 godina izdržane kazne bila pomilovana i oslobođena.⁶⁵ Među talijanskim nacionalistima postaje junakinjom i mučenicom. Tijekom istrage istražitelji su zaključili kako je Pasquinelli “iskrena, fanatična, odlučna i bezobzirna osoba”.⁶⁶

Potkraj veljače 1947. policija ipak uspijeva uhititi čitavu skupinu talijanskih terorista, koja se skrivala na parobrodu *Toscana*, kojim su neki došli iz Trsta. Na suđenju se otkriva da je među njima i ubojica talijanskog mladića, Puljanina Mattea Corazze, člana gradske organizacije Slavensko-talijanske antifašističke unije, Sergio Reganzin (iz sela Regancini, Općina Grožnjan), koji je 9. veljače 1947. bacio bombe u sjedište STAU-UAIS-a. Međutim, nitko ih nije ni pokušao povezati s terorističkim činom 6 mjeseci prije u uvali Vargarola. Sve do konačnog odlaska savezničke vojne administracije u Puli se povremeno vode oružani sukobi koji odnose živote. U ulici Gabriela Emo, u sjedištu anti-fašističke omladine, ubijen je njezin član Nino Valconi.⁶⁷

Atentat na De Wintona i njegovo ubojstvo posljedica su posljednjega samrtnog trzaja pobijeđene ideologije i režima koji su Italiju i Talijane doveli do svekolike društvene i političke katastrofe, ali i snažnoga izboja poratnoga talijanskog nacionalizma u borbi za održanje dotadašnjih granica.

Fanatični pristaše fašizma i Mussolinija nikada nisu prihvatili promjene granica. Istra i Dalmacija za njih su bile i ostale *terre italianissime* (najtalijanskije zemlje), dok su oni sami ostali zadubljeni u vlastite žrtve i mučeništvo, ne

⁶³ NA, WO, 204/12896, dopis od 11. 2. 1947., Restricted.

⁶⁴ NA, WO, 204/12896, dopis od 14. 2. 1947., br. 141715A, Crypto-security applies – Top Secret.

⁶⁵ NA, WO, 204/12896, dopis od 5. 6. 1947., Restricted br. 1755B. Usp. R. TURCINOVICH GIURICIN, *La giustizia secondo Maria*.

⁶⁶ NA, WO, 204/12896, dopis od 14. 2. 1947., br. 141715A, Crypto-security applies – Top Secret.; NA, WO, 204/12896: zapisnik djelatnika obavještajne službe od 23. 10. i 31. 10. 1946.

⁶⁷ R. KUMAR, “Anglo-američka vojna uprava”, 243.-253.; O. PAOLETICH, “Riflessioni sulla resistenza”, 109.

želeći vidjeti druge žrtve za koje oni snose moralnu i povijesnu odgovornost.⁶⁸ Mentor Marije Pasquinelli ratnih i ranih poratnih dana, "crni" princ Junio Valerio Borghese, postat će nakon rata jedan od ključnih ljudi neofašističkoga pokreta: *Movimento Sociale Italiano* i *Fronta Nazionale*. Nakon otkrivene urote i pokušaja državnoga udara u Italiji potkraj 1970. bježi u Francovu Španjolsku (Cádiz), gdje ostaje sve do svoje smrti (pod sumnjivim okolnostima) 1974. godine. A svijet Marije Pasquinelli i ideologija koja ga je podržavala raspao se i ostao zamrznut u prošlosti. Što je preostalo još i danas živućoj (97-godišnjoj) bivšoj atentatorici nego ostati u tom "svom" vremenu.

---

⁶⁸ R. TURCINOVICH GIURICIN, *La giustizia secondo Maria*, 58.-59.

SUMMARY

ASSASSINATION OF BRITISH BRIGADIER ROBERT DE WINTON IN
PULA, FEBRUARY 10, 1947

The end of World War II did not bring peace in Istra and Croatia. During the first two years after the war the fierce battle was fought for the possession of Istria. Istria was divided into zones "A" and "B" and the Peace conference had to decide whether it would belong to Italy or to Yugoslavia. The majority of Istrian Italian population wanted to remain within Italy and whole Slovenian and Croatian population of Istria wanted to be united with Yugoslavia. The conflict between the Italian and Yugoslav option was not fought with words and public political manifestations only and it quickly spread to mutual attacks. The assassination of the Allied commander of Pola garrison was a symbolic act of refusal of the defeated Italian forces to accept the Allied decision to hand over Pola and Istria to the Yugoslav state. Maria Pasquinelli, a fanatical admirer of Benito Mussolini and fascism was an ideal representative of such Italian forces. From her perspective the assassination of the Allied commander was an act of her own free will and action and her side of the story was presented in Rosanna Turcinovich Giuricin's book *La giustizia secondo Maria: Pola 1947: la donna che sparò al generale brigadiere Robert W. De Winton*. British documents presented in this article show that Pasquinelli did not act independently. Instead it seems that the assassination was planned and had a support of an organized structure.

Key words: Istria, Pola, Brigadier Robert de Winton, Maria Paquinelli